

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022): 105-123

Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde)

An Evaluation of the Issue of Every Person Passing over the Hell in the Context of Inter-Verse Integrity (in the example of Surah Maryam, Ayat 71)

Süleyman Pak

Doç.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of
Islamic Sciences, Department of Tafsîr

Tokat, Türkiye

e-mail: suleyman.pak@gop.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4440-4627

Makale Bilgisi/Article Information Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.01.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2022

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Pak, Süleyman. Ayetlerarası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme
Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde), Tafsir
Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 105-123

Pak, Süleyman. An Evaluation On The Issue That Every Individual Will Go To Hell Within The
Context Of Interventional Integrity Of Meaning

(In The Example Of Maryem Verse 71), Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 105-123

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article
has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published
by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

An Evaluation of the Issue of Every Person Passing over the Hell in the Context of Inter-Verse Integrity (in the example of Surah Maryam, Ayat 71)

Abstract

Authors of tafsir (*Mufasssirun*) evaluate the verses of the Qur'an in two parts as *Muḥkam* and *Mutashābih*. Accordingly, those whose meanings are clear and easily understood due to their single meaning are called *Muḥkam* and those that contain words and concepts that can have more than one meaning are called *Mutashābih* verses. This situation leads to an -so called- contradiction among Quranic verses that sometimes includes words, sometimes meaning, and sometimes both, depending on the level of knowledge of the addressee. The science of *Mūshkilū'l-Qur'an*, which generally deals with the verses that are difficult to understand by the interlocutor, whether due to wording or meaning, and explains them within the framework of certain principles, makes analyzes about how such verses should be understood, based on the reasons that lead to confusion, and thus it is tried to eliminate the misconception that occurs in the mind of the reader. In order to grasp the unity of meaning among the verses of the Qur'an, first of all, it is necessary to research and learn in depth its structural subtleties and expressions in terms of language and purpose. Otherwise, due to the lack of information caused by the addressee, it is possible to fall into the delusion that there are contradictory statements in conflict with each other. Since the verses of the Qur'an are divine words with a tremendous internal integrity in terms of their wording, meaning and goals, the Authors of tafsir (*Mufasssirun*) have made a great effort to explain the situations of -so called- contradiction in which the addressee is likely to have difficulty understanding, and they have made explanations that reconcile such verses. In this study, a sample analysis is made on how the apparent conflict in the verses that are the subject of work is reconciled. It is seen that there is an apparent conflict between the statement that believers will enter Paradise and unbelievers and oppressors will enter Hell, which is repeated in many parts of the Qur'an, and the statement that literally all people will pass through Hell in Surah Maryam Ayat 71. It is seen that the Authors of tafsir (*Mufasssirun*), who act on the issue of who the addressee is here, for the purpose of reconciling the verses in terms of meaning, generally concentrate on the following points. First of all, those who evaluate the verse together with its predecessor say that the addressee is deniers in terms of the integrity of the subject, and according to this, the verse only means that all unbelievers will enter Hell without exception. The majority of commentators, on the other hand, accept the verse as the beginning of the subject and argue that the addressee is all people, but they think differently about how this will happen. Accordingly, those who accept that what is mentioned in the verse is to enter Hell itself, say that it is intended for believers to be taken out there without suffering punishment. Those who prefer the meaning of passing through or entering hell personally, crossing a bridge built on it, think that believers will encounter Hell in this way. There are also those who interpret the verse as seeing hell, gathering around it in a kneeling position, and living the *Day of Resurrection*. Apart from these approaches, there are commentators who think that the issue that is the subject of the verse will take place in the world, not after-life and according to them, this means that they get rid of the fire of hell in return for the fever sickness they live in this world. Again, there is another interpretation made on this subject, which is that, by the nature of human beings, each individual can potentially enter heaven or hell with their actions. As a result, this research analyzes the explanations made in terms of reconciling the verses in terms of meaning and aims to contribute to the method determined to reach the unity of meaning among the verses of the Qur'an through a concrete example.

Keywords: Tafsir, Challenge, Contradiction, Compatibility, Heaven, Hell.

**Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme
Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme
(Meryem 71. Ayet Örnekliğinde)**

Öz

Müfessirler Kur'ân âyetlerini muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısımda değerlendirmektedir. Buna göre, tek anlama gelmesi sebebiyle anlamı açık ve kolayca anlaşılana muhkem, birden çok manaya ihtimali bulunan kelime ve kavramları içinde barındıranlara da müteşâbih âyetler denmektedir. Bu durum, muhatabın bilgi seviyesine göre bazen lafız, bazen mana, bazen de her ikisini kapsayacak şekilde işkale yol açmaktadır. Genel olarak muhatap tarafından gerek lafız gerekse de mana kaynaklı olsun anlama güçlüğü çekilen âyetleri konu alan ve bunları belirli esaslar çerçevesinde açıklayan Müşkilü'l-Kur'ân ilmi, işkale yol açan nedenlerden hareketle bu tür âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair çözümler yapmakta ve böylece okuyanın zihninde oluşan tearuz vehmi giderilmeye çalışılmaktadır. Kur'ân âyetleri arasındaki anlam bütünlüğünü kavrayabilmek için öncelikle onun yapısal inceliklerini, dil ve maksat bakımından ifade biçimlerini derinlikli araştırıp öğrenmek gerekir. Aksi halde muhataptan kaynaklanan bilgi eksikliği sebebiyle, onda birbiri ile tearuz eden çelişik ifadelerin yer aldığı vehmine kapılmak olası bir durumdur. Kur'ân âyetleri lafız, anlam ve hedefleri yönüyle muazzam bir iç bütünlüğe sahip ilahi bir kelam olduğundan, muhatabın anlama güçlüğü çekme ihtimalinin bulunduğu işkal durumlarını açıklamaya dönük, müfessirler büyük bir çaba sarf etmişler ve bu tür âyetler arasını telif eden açıklamalar yapmışlardır. Bu çalışmada işkale konu olan âyetlerde zahiren görülen ihtilafın nasıl telif edildiğine dair bir örnek inceleme yapılmaktadır. Kur'ân'ın birçok yerinde tekrarlanan müminlerin cennete, kafir ve zalimlerin cehenneme gireceği hususu ile Meryem sûresi 71. âyette lafzen insanların tamamının cehenneme uğrayacağı ifadesi arasında zahiren bir tearuz durumunun olduğu görülmektedir. Buradaki muhatabın kim olduğu meselesinden hareket eden müfessirlerin, anlam yönüyle âyetlerin arasını telif amacıyla yaptıkları yorumların genel olarak şu noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Öncelikle, âyeti öncesi ile birlikte değerlendirenler, konu bütünlüğü yönünden muhatabın inkârcılar olduğunu söylemekte ve buna göre âyet sadece bütün kâfirlerin istisnasız cehenneme gireceği anlamına gelmektedir. Müfessirlerin çoğunluğu ise âyeti konu başlangıcı kabul ederek muhatabın bütün insanlar olduğunu ileri sürmekte, ancak bunun nasıl olacağı hususunda farklı düşünmektedirler. Buna göre âyette yer alan vurûddan kastın bizzat cehenneme girme olduğunu kabul edenler, bununla müminlerin azaba maruz kalmaksızın oradan çıkarılmasının murat edildiğini söylemektedirler. Vurûda cehenneme uğrama veya içine bizzat girmeksizin üzerine kurulan bir köprüden geçip gitme anlamını tercih edenler ise müminlerin bu şekilde cehennemle karşılaşmış olacaklarını düşünmektedirler. Ayrıca âyeti cehennemi görme, onun etrafında diz çökmüş vaziyette toplanma, kıyameti yaşama şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımların dışında, âyete konu olan meselenin ahirette değil de dünyada vuku bulacağını düşünen müfessirler vardır ve onlara göre burada, müminlerin dünyada humma hastalığına yakalanarak yaşadıklarına karşılık, kendileri için bunun ateşten bir pay sayılması kastedilmektedir. Yine bu konuda yapılan farklı bir yorum daha vardır ki o da insanın doğası gereği her ferdin yaptıklarıyla potansiyel olarak cennete veya cehenneme girebileceği şeklindedir. Neticede bu araştırma, âyetleri anlam bakımından telif etme yönüyle yapılan açıklamaları tahlil etmekte ve Kur'ân âyetleri arasında var olan anlam bütünlüğüne ulaşmada tespit edilen usule somut bir örnek üzerinden katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müşkil, Tearuz, Telif, Cennet, Cehennem.

Giriş

Doğası gereği her dil kendine özgü bir anlatım biçimine sahiptir ve bunu yansıtan kelime ve kavramları bulunmaktadır. Arapça nazil olan Kur'an'ın içerisinde dilsel yönden herhangi bir tevile veya ilave açıklamaya ihtiyaç duyulmadan kolayca anlaşılabilir âyetler yanında, anlama ulaşmak için belirli bir çabayı gerektiren ifade biçimleri de yer almaktadır. Anlama güçlüğü çekilen bu tür âyetlerdeki işkal, bazen kelime ve kavram kaynaklı olabildiği gibi bazen de âyetler arasında anlam yönüyle tearuz bulunduğu şeklinde görülebilmektedir. Kur'an'ın muhatabı insandır ve âyetlerde kendisine bildirilen hususları, murâd-ı ilahi yönünde doğru anlayabilmesi ve onlar arasında bütüncül bir şekilde anlam ilişkisi kurabilmesi için bu konuda gerekli donanıma sahip olması gerekir. Bunun için başta Kur'an'ın dili olmak üzere din diline vakıf olmak, âyetlere bütüncül bakabilmek, onlar arasındaki anlam inceliklerinin farkına varmak, anlama ulaşırken kelime ve kavramların etimolojisine, ayrıca nüzul ortamına dair malumat sahibi olmak lazımdır. Ne var ki Kur'an'ı yakından ve derinlikli tanımayan insanın, onun üslubuna yabancı olması sebebiyle âyet içi veya âyetler arasında tearuz bulunduğu vehmine kapılması mümkündür. Zahiren oluşan bir anlam probleminin aşılması ancak ilahi hitabın kendine özgü yapısını kavrama ve Allah'ın muradının sağlıklı bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. İlk dönemlerden itibaren müfessirlerin Kur'an'ın iç bütünlüğüne dair yaptıkları açıklamalar, anlam açısından yaşanacak zorluklara karşı insana yardımcı olmaya yönelik çabalarıdır. İster Kur'an'ın kendine has ifade biçiminden, isterse de muhatabın vasfından kaynaklansın, ondaki müşkil ifadelerin anlaşılabilmesi, öncelikle dilbilimsel açıklamalara, bu hususta nakledilen haberlere ve âyetlerin nüzülü esnasındaki sosyo-kültürel ortamın bilinmesine bağlıdır.¹ Müfessirler bu anlamda âyetin tefsirinde öncelikle diğer âyetlerle, hem anlam bağına kuvvetlendirecek hem de anlatılan hususların farklı yönlerinin bulunduğunu gösterecek delillere yer vermekte, benzer ve farklı noktalara dikkatleri çekerek, âyetler arası münasebete değinmektedirler. Bu tür açıklamalar muhatap açısından sahih anlama ulaşmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma âyetler arasında zahirde görülebilecek tearuz vehminin giderilmesinde başvurulan yol ve yöntemlere somut bir örnek üzerinden katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bir âyetin diğer âyetlerle lafız veya mana yönüyle zahiren tearuzunun kişi kaynaklı izafi bir durum olduğu ve ilahi kelamın doğası gereği hakikatte bunun imkansızlığı durumu Meryem sûresi 71. âyet üzerinden incelenecektir. Çalışmaya örnek olarak seçilen bu âyetin Kur'an'daki bütün âyetler içerisinde müfessirlerin en çok ihtilafa düştüğü ve farklı yorumlara yöneldiği bir âyet olması² yönüyle tercih edilmiştir. Âyet zahiren bütün insanların istisnasız cehenneme varacağını bildirmekte, bu durum birçok âyette beyan edilen cennetlikler ve cehennemliklerden bahseden âyetlerle ve sahih rivayetlerle çelişik gibi durmaktadır. Âyetler arasındaki tearuz meselesinin halli, benzer âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir fikir vermekte ve bu, ihtilaf giderilirken takip edilmesi gereken yöntem ve genel ilkeler açısından büyük önem arz etmektedir.

1. V-r-d Kelimesinin Etimolojisi

Çalışmaya konu olan Meryem sûresi 71. âyetle³ ilgili yapılan açıklamalara dair ileri sürülen nakli ve akli delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesine geçmeden önce âyette anahtar rol oynadığı düşünülen vurûd kelimesinin ve türevlerinin sözlük anlamı üzerinde durmakta yarar görülmektedir. Nitekim müfessirler âyeti açıklarken bu kavrama yükledikleri anlam doğrultusunda açıklamalar yapmakta ve bu yönde sonuca gitmektedirler.

¹ Âyetler arasında zahirde görülen tearuz ve ihtilafların giderilmesine dair bilgi için bk. Süleyman Pak, *Kur'an'ı anlamada Bir Yöntem: Müşkilü'l-Kur'an İlmi*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019); Mehmet Kılıçarslan, *Müşkilü'l-Kur'an-1*, (Ankara: FCR yay., 2022).

² Ebu İshak İbrahim es-Serrî Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve l'râbuḥ*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 3:340.

³ "Sizden herkes oraya (cehenneme) mutlaka uğrayacaktır. Bu, Rabbinin uygulayacağı kesinleşmiş bir hükmüdür. / وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا"

V-r-d sözlükte suya gelmek, varmak,⁴ bir yerde hazır olmak,⁵ ağaç çiçeklenmek,⁶ sıtma nöbetinin gelmesi,⁷ burnu uzun olmak,⁸ haberi anlatmak,⁹ su yolunu araştırmak, kırmızıya boyamak,¹⁰ gül, suya gelmek, arslan, rengi kızıla çalan at¹¹ parça parça Kur'ân okuma,¹² günlük okunan dua, zikir (vird), ordu, gecenin ibadet için ayrılan bölümü,¹³ su payı,¹⁴ sıtma (humma),¹⁵ ana damar¹⁶ susamak,¹⁷ su içilen kaynak, pınar, suya giden yol,¹⁸ kuş ve develerin bölük bölük suya gelmesi,¹⁹ suya gelen topluluk²⁰, saçın uzun olması²¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin asıl anlamı suyu aramaktır ve diğer anlamlar bundan çoğaltılmıştır. Mesela, gül kelimesi vârid (suya doğru giden) kelimesinden türetilmiş olup ona mevsiminin ilk meyvesinden önce açmasından dolayı bu ad verilmiştir. Yine suya ulaşmayı ifade için “veredtü'l-mâe”, her suya varana “vârid” denilmektedir.²²

V-r-d ve türevleri Kur'ân'da on bir yerde geçmektedir. Bunlardan üçü fiil, üçü ism-i fail, diğerleri de isim, sıfat ve ism-i meful şeklinde olup, kelime ağırlıklı olarak varmak anlamında kullanılmıştır.²³ Bunun dışında cehenneme götürmek,²⁴ cehenneme girmek,²⁵ varılan yer²⁶ su taşıyan (sucu),²⁷ gül gibi kızarmak²⁸ ve şahdamarı²⁹ anlamları da yer almaktadır.

Kelimenin anlam bakımından meallere yansıtılması hususuna gelince, Meryem suresi 71. ayette geçen “vârid” e varma, uğrama, görme, girme, ateşe atılma, gelme, geçme, gitme, cehennemi boylama gibi anlamlar verilmiştir.³⁰ Meallerde genellikle karşılaşılan husus, müfessirlerin görüşlerinden biri tercih edilerek âyete anlam verilmesidir. Dolayısıyla kelime için tercih edilen anlam, aynı zamanda muhtelif yorumlar içerisinde birini seçmek suretiyle çeviriyi yapanın kanaatini de belirtmiş olmaktadır. Burada asıl mesele cehenneme girmeden neyin kastedildiğinin tespitidir. Çünkü âyette seslenen muhatap inkarcılar ise zaten birçok âyette buna yer verilmektedir. Ancak her insan cinsi içinse bu durum izahı gerektirmektedir ve zaten müfessirler de diğer âyetlerle bütünlük gösterecek şekilde bunu tevil etmişlerdir. Meallerde bu gibi durumlar için açıklayıcı not eklenmesi okuyucu için bir anlama kolaylığı sağlayacak ve âyetlere bütüncül bakış kazandıracaktır.

⁴ Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2: 327; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l- Maarif), 6: 4810.

⁵ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, (Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984), 6: 549.

⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4: 363; Zemahşerî, *Esâs*, 2: 327; Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Seyyid Muhammed Keylânî, (Beyrut: Dâru'l- Marife), 520.

⁷ Cevheri, *Sihâh*, 6: 549.

⁸ Zemahşerî, *Esâs*, 2: 327; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4811

⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹¹ Ebubekir Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheratü'l-Lüga*, (Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1988), 2: 641; Cevheri, *Sihâh*, 6: 550. İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4: 363

¹³ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4811.

¹⁴ İbn Dureyd, *Cemhera*, 2: 641.

¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4, 363, İbn Dureyd, *Cemhera*, 2: 641.

¹⁶ Cevheri, *Sihâh*, 6: 550.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁸ Cevheri, *Sihâh*, 6: 550; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4: 363; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

²⁰ İbn Dureyd, *Cemhera*, 641; Cevheri, *Sihâh*, 6: 549.

²¹ Zemahşerî, *Esâs*, 2: 328. İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

²² İsfahânî, *Müfredât*, 519-520.

²³ Kasas 28/23; Meryem 19/71.

²⁴ Hud 11/98; Meryem 19/86.

²⁵ Enbiya 21/98.

²⁶ Hud 11/98.

²⁷ Yusuf 12/19.

²⁸ Rahman 55/37.

²⁹ Kâf 50/16.

³⁰ Geniş bilgi için bk. Türkçe Kur'ân Mealleri, www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=19&ayet=71

2. İnsanların Cennet veya Cehenneme Gitmesi Meselesi

Kur'ân birçok yerde iman eden ve salih amel işleyen müminlerin cennete, Allah'ı inkâr eden, müşrik, kafir ve münafıkların cehenneme gireceğini bildirmiştir.³¹ Ancak müfessirler ve kelamcılar arasında Müslüman olduğu halde büyük günah işleyen Müslümanların durumu tartışılmış, bu konuda üç farklı görüş oluşmuştur. Ehl-i sünnet büyük günah işleyenlerin günahlarına karşılık olarak cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete gireceğini, Allah'a inanan hiçbir Müslümanın kafirler gibi cehennemde ebedi kalmayacağını söylemekte, buna karşılık Hariciler büyük günah işleyenlerin de orada ebedi kalacağını ileri sürmektedir. Mutezile ise bu durumu tevbe şartına bağlamakta, büyük günah işleyenler eğer ölmeden önce tevbe ederlerse cennete gireceklerini, etmeden ölürlerse cehennemde ebedi kalacaklarını düşünmektedir. Neticede konu ile ilgili âyet ve hadisler bu yaklaşımlar doğrultusunda tevîl edilmektedir.³² Buna göre Meryem sûresi 71. âyetinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir tearuz durumu husule gelmektedir. Nitekim âyetin zahirine göre mümin-kafir herkesin cehenneme varacağı anlaşılmaktadır ve bu da diğer âyetlerle karşılaştırıldığında müminlerin cennete, inkarcıların cehenneme gideceği yargısında nereye karşılık geldiği, bu durumda mümin olup büyük günah işleyenlerle, yaptığı salih amellerle doğrudan cennete girecek muttakiler arasında nasıl bir uygulama farkı olacağı hususu, doğru anlaşılması açısından izaha muhtaç görünmektedir.

Âyete yapılan yorumlar iki ana noktadan hareketle yönünü tayin etmiş görünmektedir. İlki, âyetin başlangıç cümlesi kabul edilerek yukarıdan bağımsız tevîli, ikincisi de âyetin yukarıdaki âyetlere bağlı olarak açıklanmasıdır. Buna göre âyeti yukarıdaki bağlamdan bağımsız ve başlangıç cümlesi kabul ederek açıklayanlar, âyetin umum ifade ettiğini ve bütün insanları muhatap aldığını söylemekte, buna gerekçe olarak da daha sonra gelen âyeti dayanak yapmaktadırlar.³³ Bu durumda anlam cehenneme uğrayanlardan takva sahiplerini kurtaracağız, zalimleri³⁴ de diz üstü çökmüş vaziyette orada bırakacağız, olur. Âyeti öncesindeki sözü edilen inkârcı kimselerle bağlantılı olarak değerlendirilene göre yukarıya matuf olarak âyetin muhatabı inkarcılardır, müminler değildir ve buradan mümin veya kafir olsun bütün insanların cehenneme uğrayacağı anlamının çıkarılması da mümkün değildir.³⁵ Bu görüşten hareketle âyetin anlamı "Ey inkarcılar sizden oraya varmayacak hiç kimse yoktur" şeklinde olmaktadır. Bu görüşe göre eğer âyetin muhatabı inkarcılar ise, o vakit buradan âyetin diğer âyetlerle arasında bir anlam ihtilafı bulunmadığı ve âyetlerin birbirini teyit ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta cennet ve cehennem ehline dair âyetlerle bu âyet arasında anlam bütünlüğü bulunduğundan konu ile ilgili herhangi bir açıklamaya da ihtiyaç kalmamaktadır.³⁶ Nihayetinde âyette bütün insan cinsinin kastedildiğini kabul eden müfessirler de bu âyetle diğerleri arasında anlam bakımından çelişik bir durum bulunmadığını izah sadedinde deliller ileri sürmekte ve âyetlerin aralarını telif edici açıklamalar yapmaktadır. Ne var ki bazıları bu âyetin Enbiya sûresi 101. âyetle neshedildiğini söyleyerek âyetler arasında var olduğu düşünülen tearuzu bu yolla gidermeye çalışmışlarsa da bu yaklaşımın sağlıklı olmadığı beyan edilmiştir. Çünkü bu neshin konusuna girmemektedir.³⁷ Şimdi yukarıda sözü edilen görüşleri detaylı bir şekilde inceleyelim:

³¹ Örnek için bk. Bakara 2/25, 39; Lokman 31/ 6-9; Vakıa 56/88-95; Nebe 78/17-35.

³² Mürtekb-i kebîre hakkındaki görüşler ve delilleri için bk. Ebu Mansur Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, (İskenderiyye: Daru'l-Cemaati'l-Mısıriyye), 329 vd.

³³ Meryem 72. "Sonra biz, takva sahibi müminleri kurtarır, zalimleri ise dizleri üstüne çökmüş vaziyette orada bırakırız."

³⁴ Ayette geçen zalimler, müşrik, kafir ve münafıklar olarak açıklanmaktadır. Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, thk. Abdulaziz b. Muhammed Yahya, (Riyad: Silsiletü'r-Resâili'l-Camiyye, 1430), 14:300.

³⁵ Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer Muhammed Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 21:243.

³⁶ Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*, (Riyad: Mektebetü Abeykân, 1998), 4:45.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 13:499; Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 4:27.

2.1. Âyetin Muhatabının Sadece İnkarcılar Olduğu Yaklaşımı

Âyette zikredilen cehenneme girecek kimselerin sadece inkarcılar olduğu görüşünü kabul edenler âyeti şu şekilde anlamaktadır: Âyetin öncesinde ölümden sonraki hayatın varlığına inanmayan ve onun vukuunu kabullenemeyen kimselerin kıyamette tekrar diriltilip şeytanlarıyla birlikte toplanacağı ve cehennemde etrafında diz çökmüş biçimde hazır bekletileceği ve kimin cehennemde yanmayı hak ettiğini Allah'ın çok iyi bildiği haber verilmektedir. Bu beyanın ardından gelen 71. âyette ise, gaipen muhataba dönerek içinizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur, buyurulmaktadır. Müfessirler yukarıda gaib formuyla kendilerinden söz edilen inkarcılara doğrudan hitap edilerek (minküm)³⁸ seslenilmesinden hareketle, âyetdeki hitaba müminlerin dahil olmadığını söylemektedir. Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) ifadesiyle söylenecek olursa, bu âyetin 67. âyetdeki insana³⁹ atfedilmek suretiyle anlaşılmasını "vein minhüm" şeklindeki okuyuş da desteklemektedir.⁴⁰ Âyetten sadece inkarcıların kastedildiğini düşünen alimler buna delil olarak Neml 89⁴¹, Enbiya 101 ve 102.⁴² âyetleri göstermektedir. Nitekim âyetle ilgili kendisinden farklı rivayetler gelen İbn Abbas'ın bir görüşüne göre bu âyette kastedilen kafirlerdir.⁴³ Buna göre 72. âyette yer alan muttakileri kurtarma, onların cehennemden çıkarılması değil, inkarcıların cehenneme atılmasının ardından muttaki müminlerin cennete gönderilmesi anlamı taşımaktadır.⁴⁴

Günümüz tefsir çalışmalarında âyetdeki muhatabın müşrikler olduğu görüşünü tercih eden müellifler bulunmaktadır. Bu görüşün tercih edilmesinde âyetin devamındaki ifadelerin belirleyici olduğu, iltifat sanatı gereğince "minküm"den de bunun anlaşıldığı söylenmektedir.⁴⁵ Meallerde âyetle ilgili görüşlerden birine dayalı olarak meal verilmiştir. Örneğin, cehenneme uğrama, girme, geçme, onu görme, ona varma, atılma, gelme gibi.⁴⁶

2.1.1. Delillerin Değerlendirilmesi

Meryem sûresi 71. âyetin yukarısına atfen muhatabının kafirler olduğunu düşünen müfessirler delil olarak ileri sürülen âyetlere yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlar ve âyetin bu anlamda alınamayacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre âyet yeminle başlamaktadır ve âyetin muhatabı bütün insan cinsidir.

2.2. Âyetin Umumi Olup Mümin-Kafir Herkesi Kapsamasına Dair Yaklaşım

Meryem sûresi 71. âyetinin lafız ve mana yönüyle yukarıdaki âyetlerden bağımsız değerlendirilmesi sonucu, orada bütün insanların (mümin ve kafirlerin tamamının) kastedildiği söylendiğinde⁴⁷ cehenneme uğramanın (vurûd) nasıl anlaşılması gerektiği ve buna müminlerin dahil edilmesi hususu işkale yol açmaktadır. Çünkü bu ifade müminlerin cennete, kafirlerin ise cehenneme gireceklerini bildiren diğer âyetlerle⁴⁸ aralarında lafız ve anlam yönüyle zahiren bir tearuzu meydana getirdiğinden, sözü edilen âyetler arasında nasıl bir telif yapılacağı hususunda açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan Kur'an'ın sahip olduğu anlam bütünlüğü ilkesinden hareketle âyetlerin yer, zaman, muhatap ve maksadı esas

³⁸ İbn Abbas ve İkrime "vein minhüm" olarak okumuştur. Buna göre âyetin yukarı ile bağlantılı ve inkarcılarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:43; Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer Şirazi Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it- Turasi'l-Arabî), 4:17.

³⁹ "Kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı insan hiç mi düşünmez! / أَوَلَا يَذَّكَّرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ / وَلَمْ يَكُنْ لَنَا شَيْئًا"

⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:43.

⁴¹ "Kim güzel amel getirirse ona ondan daha hayırlısı verilir ve onlar o günün korkusundan da emin olurlar / مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فِرْعَاقِ يَوْمِنَا آمِنُونَ"

⁴² "Şüphesiz katımızdan kendilerine mükafat takdir edilmiş olanlar var ya onlar (cehennemden) uzaklaştırılacaklardır. Bu kimseler (cennette) canlarının çektiği nimetlerle ebedi hayat içindeyken (cehennemden) uğultusunu bile duymazlar / إِنَّ الَّذِينَ سَيِّئَتْ لَهُمْ مَنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ. لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَتَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَكَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ"

⁴³ Kurtubî, *Câmi*, 13:495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 5:254.

⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:47.

⁴⁵ Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı*, (İstanbul: İFAV yay., 2020), 717.

⁴⁶ www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=19&ayet=71

⁴⁷ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *Bahrü'l-Muhîd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1993), 6:197.

⁴⁸ Örnek için bk. Bakara 2/25, 39; Lokman 31/ 6-9; Vakıa 56/88-95; Nebe 78/17-35; İnfitar 82/13-14.

alınarak bu yönün de açıklanması icap etmektedir. Sözün bu noktasında âyetler arasında telifin nasıl yapılabildiği hususunu şimdi bir örnek âyetten hareketle inceleyelim.

2.2.1. Âyette Geçen “Vurûd” Kelimesine Yönelik Yapılan Yorumlar

Âyeti bütün insanları kapsayacak şekilde umumi manada değerlendiren müfessirler nezdinde orada geçen uğrama (vurûd) kelimesinin farklı anlamlar taşıdığı görülmekte ve yapılan tercihe göre de nakli ve akli deliller ileri sürülerek bu tercihin gerekçeleri sıralanmaktadır. Aslında bu hususta yapılan yorumlar yine müminlerin bizzat cehennemin içine girip-girmemeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Burada bir yandan sözü edilen yaklaşımlar incelenirken, diğer yandan âyetlerde işkale yol açan hususlar üzerinde durulacak, aralarındaki anlam bütünlüğü değerlendirilecek ve âyetler arasında bir tearuz durumunun gerçekte vücut bulmadığı tespitine çalışılacaktır. Nitekim bu aşamada çalışmaya konu olan müşkil âyetler arasında telif imkânının, âyetlere yapılan yorumlarda nasıl karşılık bulduğuna bakılması yerinde olacaktır. Âyette müşkil olan ve farklı görüşlere temel teşkil eden anahtar kelime vurûd olduğundan, öncelikle ona yüklenen anlamları değerlendirmek gerekmektedir. Şimdi bununla ilgili görüşleri inceleyelim:

2.2.1.1. Cehennemin İçine Girmek (Duhûl): Âyette yer alan “vurûd” kelimesi, âyetin anlaşılmasında kilit rol olmaktadır. Kelimenin âyet içerisinde taşıdığı anlamı tespit etmeye çalışan müfessirler, onun ilk dönemde nasıl anlaşıldığına dair açıklamalar yapmışlar, Sahabe ve Tabiînden gelen rivayetleri değerlendirmişlerdir. Buna göre kelimeye cehenneme “girme” anlamı verenlerin başında İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücahid (ö. 103/721), Halid b. Ma’dân (ö. 103/721) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi alimler⁴⁹ gelmektedir.⁵⁰ Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, âyete hangi anlam verilirse verilsin, hiçbir müfessir müminlerin cehenneme girip ateşe maruz kalacağını ve orada eza göreceğini söylememiş, aksine müminlerin oradan herhangi bir ezaya maruz kalmadan geçeceğini istisnasız kabul etmiştir. Bu haliyle diğer âyetlerle aralarında bir tearuz, ihtilaf ve tezatlık durumu bulunmamaktadır. Ancak âyetin sağlıklı anlaşılması yönünde bazı açıklamalar gerekli görülmektedir. Şöyle ki, âyette geçen kelimeyi “girmek” anlamında alanlara göre âyetin anlamı “Kesinlikle sizden hiç kimse cehenneme girmekten geri kalmayacaktır” olmaktadır. Buna göre âyete getirilen bu yorum nasıl anlaşılacaktır? Zira cehennemin tabiatı yakmaktır ki içine giren her şeyi yakıp parçalar.⁵¹ Bu tabiatta olan bir yerden müminlere herhangi bir zarar vermeden geçme nasıl olacaktır? Zira diğer âyetlerde cehenneme sadece günahkarların gireceği bildirilmişken, müminlerin oraya girmesi konusunda bu nasıl telif edilecektir? Âyete “girme” anlamı verenler bunu şu şekilde izah etmektedir: Burada müminlerin cehenneme girmesi ceza amaçlı olmadığından geçişleri sırasında ateş onlara serin ve selamet olacak⁵² ya da onun yakıcılık özelliği bulunmadığı zamanda, o katı ve sönük haldeyken müminler geçecektir. Her ne kadar bunu destekleyici mahiyette olmak üzere, cehennemin müminlere hitaben çabuk geçmelerini,

⁴⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (Kahire, Dâru Hicr, 2001), 15: 591-592,594.

⁵⁰ İbn Abbas'ın görüşünü benimseyenler ve âyetleri bu doğrultuda açıklayanlar arasında Mukâtil b. Süleyman da yer almaktadır. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Beirut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002), 2:635.

⁵¹ Hümeze 104/6-7.

⁵² Bu konuda Cabir b. Abdullah'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Ebu Sümeyye'den rivayetle o şöyle dedi: “Biz buradaki vurûd ile ilgili ihtilafa düşmüştük. Bazılarımız, mümin bir kimse oraya (cehennem) girmeyecektir, derken bir kısmımız ise herkes oraya girecek fakat Allah muttaki kullarını oradan kurtaracak, dediler. Cabir b. Abdullah'la karşılaşınca ona dedim ki; Vurûd hakkında ihtilafa düştük, deyince o, herkes oraya varacaktır, dedi. Süleyman (ravi) bir defasında herkes oraya girecek dedi. Ona dedim ki biz vurûdun ne olduğu hakkında ihtilafa düştük, bazımız mümin cehenneme girmeyecek, bazımız da herkes oraya girecek, dediler. Bunun üzerine o, iki parmağını iki kulağına götürdü ve şöyle dedi: Susun! Allah'ın Resulünün şöyle dediğini duymamış olsaydım (bunu size söylemezdim.) Resulullah'ın şöyle dediğini işittim: Vurûd, duhul (girmek) demektir, itaatkâr ve asi herkes istisnasız oraya girecektir. Tıpkı İbrahim'e (as) olduğu gibi müminlere de cehennem serin ve selamet olacaktır. Hatta ateş (cehennem) onların soğukluğundan feryad edecektir. Sonra Allah takva sahiplerini kurtaracak ve zalimleri orda dizüstü çökmüş vaziyette bırakacaktır. Hadis garibdir. Ebu Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 5: 252.

zira nurlarının ateşini engellediğini söyleyeceğine dair rivayete yer verilmiş olsa da bu hadis, muhaddislerce zayıf veya münker kabul edilmektedir.⁵³

2.2.1.1.1. Âyete Cehenneme Girme Anlamı Verenlerin Delilleri: Âyetle ilgili mümin ve kafir herkesin cehenneme gireceği yönünde açılma yapanlar bunu temellendirmek üzere vurûd kelimesinin girmek anlamına geldiğine dair âyetlerden delil getirmekte ve konu ile ilgili rivayetlere yer vermektedirler. Şimdi bu delilleri inceleyelim:

1. Âyet Delili: “Vurûd”un geçtiği bazı âyetlerde kelime “girmek” anlamında kullanılmaktadır. Buna göre kelimenin cehenneme girme anlamına geldiğini ispat sadedinde şu âyetler zikredilmektedir:

a- Hud 98. âyette Firavun’dan söz edilmekte ve onun kavminin önüne geçip izlediği yol üzere kendilerini ateşe götüreceği haber verilmektedir. İbn Abbas bu âyette yer alan “vurûd”u ateşe girmek olarak açıklamaktadır.⁵⁴ Meallerde kelime “sürüklemek”, “götürmek” ve “varış yeri” olarak çevrilmiştir.⁵⁵

b- Enbiya 98. âyette yer alan “vurûd” kelimesi cehenneme girme anlamına gelmektedir.⁵⁶ Nitekim burada müşriklerden bahsedilmekte olup, onların taptıklarıyla birlikte cehenneme girecekleri ve orada hep beraber yanacakları haber verilmektedir. Meallerde kelime genellikle “varmak” veya “girmek” olarak çevrilmiştir.⁵⁷

c- Meryem 71. âyette yer alan “vârid”in cehenneme girme anlamında olduğu kabul edilmektedir. Nitekim Dahhâk (ö. 105/723) kanalıyla İbn Abbas’tan nakledilen bir habere göre Kur’ân’da dört yerde geçen vurûd, “girmek” anlamındadır. Bunlar: Meryem 71’deki “vâridühâ”, “dâhilühâ”, Hud 98’deki “fevradehüm”, “feedhalehüm”, Enbiya 98’deki “vâridûn”, “dâhilûn”, Enbiya 99’daki de “mâ veradühâ”, “mâ dehalühâ”dır.⁵⁸

d- Meryem 86. âyette inkarcıların cehenneme sürüleceğinden bahsedilmektedir. Âyette yer alan vird kelimesi suçluların cehenneme sürülüp atılması anlamındadır.⁵⁹ Bu durum susuz develerin suya götürülmesine benzetilmiştir.

e- Enbiya 101. âyette kendilerine ebedi güzellikler takdir edilmiş kimselerin cehennemden uzaklaştırılmış olacağından bahsedilmektedir. Uzaklaştırma bir şeye daha önce yakın olmakla mümkündür. Çünkü onlar cehennemden uzaklaştırılmamış olsalardı ona yakın olacaklardı ki bu da ancak onun içine girmeleriyle gerçekleşen bir durumdur. Sonuçta Allah onları cehennemden çıkarıp uzaklaştırmış ve ateşten kurtarmıştır. Nitekim zalimlerin dizüstü çökmüş vaziyette ceza amaçlı orada bırakılması da bu anlamı desteklemektedir. Zira onların kalıp müminlerin uzaklaştırılması, ancak cehenneme girmeye mümkün olacak bir husustur.⁶⁰

2. Rivayet Delili: Âyette geçen vurûd’a cehenneme girme anlamı verenler bu konuda birtakım rivayetlere yer vermektedir. Rivayetlerin bir kısmı merfu, bir kısmı da mevkuf haber olarak aktarılmaktadır. Şimdi bu rivayetleri inceleyelim:

a- *Cabir b. Abdullah rivayeti:* Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan bu rivayete göre Cabir, Resulullah’ın “vurûd”u duhûl (cehenneme girmek) olarak açıkladığını, mümin-kafir

⁵³ Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mucemü’l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983), 22: 258-259. Beyhakî ve İbn Adıyy hadisin münker, Sahavî ise zayıf olduğunu söylemektedir. Ebubekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şu’abu’l-İman*, (Beyrut: Daru’l- Kütübü’l- İlmîyye, 2000), 340; Muhammed Abdurrahman Sahavî, *el-Mekâsıdu’l-Hasene*, (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1985), 262; Ebu Ahmed b. Adıyy el- Cürçânî, *el-Kâmil fi Zu’afâi’r-Ricâl*, (Beyrut: el-Kütübü’l-İlmîyye, 1997), 8: 130.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 15:591.

⁵⁵ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=98>;

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 15:591.

⁵⁷ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=98>;

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Beyrut: Müessesetü’t-Tarîhi’l-Arabi, 2002), 2:635.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2:635.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîr*, 21:244.

herkesin cehenneme gireceğini, ancak onun müminlere serin ve selamet olacağını bildirdiğini aktarmaktadır.⁶¹

b- *Halid b. Ma'dan rivayeti*: Buna göre, cennet ehli cennete girdikten sonra, Allah'ın kendilerine cehenneme uğrayacaklarına dair bir vaadi yok muydu, diye sormalarına karşılık onlara cehenneme sönükken uğradıkları bilgisinin verileceği haber verilmektedir.⁶² Bu rivayete göre müminlerin cehennem faal değilken oradan geçecekleri, hatta cehennemden geçtiklerini bile fark etmeyecekleri anlaşılmaktadır.

c- *Abdullah b. Revâha'yla ilgili rivayet*: Abdurrezzak'ın İbn Uyeyne'den aktardığına göre Abdullah b. Revâha, oraya sizden girmeyecek hiç kimse yoktur, anlamındaki Meryem sûresi 71. âyetini hatırlamış, oradan kurtulacak mıyım yoksa kurtulamayacak mıyım, diyerek ağlamıştır.⁶³

d- *İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak ile yaptığı münakaşaya dair rivayetler*: Bu konu birkaç farklı rivayetlerle aktarılmaktadır.⁶⁴ Bu haberlerin ortak konusu ise İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak'la Meryem sûresi 71. âyet çerçevesinde tartışmasıdır. Buna göre âyette geçen "vurûd"u cehenneme bizzat girme şeklinde açıklayan, bunun salih ve mücrim herkesi kapsadığını söyleyen İbn Abbas'a karşılık, Nafi b. Ezrak delil sadedinde Enbiya 102. âyetini okuyarak bunun aksini iddia etmiş, bunun üzerine İbn Abbas ona karşı delil olarak Enbiya 98. ve Hud 98. âyetleri okumuştur. Ardından, bu girmek mi yoksa değil midir, sen, ben hepimiz oraya gireceğiz, bakalım kim çıkacak, demiştir.⁶⁵ Özetle zikredilen bu tartışmadan çıkan sonuç, İbn Abbas ve Nafi b. Ezrak'ın bu konuyu tartışırken karşılıklı âyetleri delil getirmesi⁶⁶ İbn Abbas'ın âyeti ister mümin ister kafir olsun herkesin cehenneme gireceği şeklinde anlamış olması, ancak müminlerin cehennemden ateşe maruz kalmadan geçip gideceği ve nihayetinde oradan sağ salim çıkacağı şeklindedir. Kelimeye cehenneme bizzat girme anlamı verenler, konuya açıklık getirme sadedinde, müminlerin geçişi sırasında cehennemden sönmüş bir şekilde olacağını bildirmekte⁶⁷ ve bunu da ateşin Hz. İbrahim'e serin ve selamet olması gibi⁶⁸ olacağını beyan eden bir habere⁶⁹ dayandırmaktadırlar.⁷⁰ Nitekim Mukâtil bunun peygamberlerle sınırlı olmadığını ve bütün müminleri kapsadığını söylemektedir.⁷¹ Bazı müfessirler bu anlamı teyid sadedinde başka rivayetlere de yer vermektedir.⁷² Ancak hadis alimleri bu tür rivayetleri zayıf ve münker olarak nitelemektedirler.⁷³ Yine onlara göre âyetin ardından gelen 72. âyette şirkten korunmuş tevhit ehli müminlerin cehennemden çıkarılıp kurtarılacağını bildirilmesi ve müşriklerin orada kalacağını kaydedilmesi bu anlamı desteklemektedir.⁷⁴ Çünkü ateşten kurtuluş ancak onun içine girmenin ardından olur. Sonraki âyette zalimlerin orada terk edilip

⁶¹ Senede yer alan İbn Sümeyye'den dolayı hadisin isnadı zayıf kabul edilmekte ve garib sayılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd., (Müessesetü'r- Risale, 2001), 22: 396-397; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 252. Buna karşılık Hâkim, Süleyman b. Harb kanalıyla aktardığı hadisi bu senediyle sahih saymıştır. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 4: 630. Beyhakî'ye göre ise bu hadis hasendir. Ebubekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdü'l-Ali Abdulhamid, (Riyad: mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1: 572.

⁶² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:592.

⁶³ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:595; Abdurrezzak b. Hemâm, *Tefsiru'l-Kur'ân*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd),2:10-11.

⁶⁴ İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak ile tartışmasına dair rivayetler, İbn Uyeyne, Atâ, Mücahid'den gelmektedir. Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15: 591; Abdurrezzak, *Tefsir*, 2:11; İbn Kesir, *Tefsir*, 5:253.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:591; Abdurrezzak, *Tefsir*, 2:11; İbn Kesir, *Tefsir*,5: 253.

⁶⁶ Hud 11/98, Enbiya 21/98, 102.

⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 43.

⁶⁸ Enbiya 21/69.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22:396.

⁷⁰ Mukatil, *Tefsir*, 2:636.

⁷¹ Mukâtil bunu âyette geçen "hatmen makdiyyen" ifadesine dayandırmakta ve Allah'ın bir hükmü olarak bunun levh-i mahfuzda kayıtlı olduğunu beyan etmektedir. Mukâtil, *Tefsir*, 2: 636.

⁷² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:592-594; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 16:122; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 252.

⁷³ Beyhakî, *Şu'ab*, 340; Sahavî, *Mekâsîd*, 262; Cürçânî, *Kâmil*, 8: 130.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15:591.

⁷⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*,2: 736.

birakılacağına ifade edilmesi de ayrıca bu yorumu desteklemektedir.⁷⁵ Hatta İbn Abbas salihlerin “Allahım bizi salimen ve Müslüman olarak cehennemden kurtar” diye dua ettiklerini söylemektedir.⁷⁶ Bu durumda âyetten, müminlerin cehenneme önce girip selamete geçmelerinin ardından kafir ve zalimlerin gireceği ve ateşin tabiatı gereği tekrar hararetine kavuşup onları yakacağı anlaşılmalıdır.⁷⁷ İbn Abbas ve Mücahid’den nakledilen haberler sadece bu yorumla sınırlı değildir, aksine kaynaklarda farklı anlama gelen rivayetler de yer almaktadır. Mesela İbn Abbas’a atfedilen başka bir habere göre sözü edilen 71. âyetten sadece kafirler kastedilmektedir. İkrime de bu görüşü desteklemektedir ve bu yorum âyette geçen “minküm”ün, “minhüm” şeklinde okunması ve anlamın yukarıya bağlanmış olmasıyla ilgili bir durumdur.⁷⁸ Mücahid’den aktarılan başka bir rivayete göre de o, vurûdu, Resulullah’tan gelen bir habere dayanarak⁷⁹ müminlerin dünyada maruz kaldığı ateşli humma hastalığıyla ilişkilendirmekte, bunun ahirettekine karşılık olarak, dünyada iken mümine cehennemden verilmiş bir pay olduğunu, dolayısıyla ayetteki müminlerin cehenneme uğramasının da bu anlama geldiğini ifade etmektedir.⁸⁰ Bu yoruma göre âyetten, ahirette müminlerin cehenneme girmesi diye bir durumun olmadığı, vurûdun dünyada iken çekilen hastalığa ait bir mesele olduğu anlaşılmalıdır. Ne var ki bu yorum, Mücahid’in İbn Abbas’a dayandırarak naklettiği Nafi b. Ezrak’la tartışmasına konu olan olayla ilgili anlatılanlarla büyük oranda çelişmektedir. Bu yüzden olsa gerek bazı müfessirler vurûd kelimesinin cehenneme girme anlamında müminler olmaksızın sadece kafirler için olduğunu söylemektedir.⁸¹ Âyetteki ifadeyi genel manada alan yoruma göre ise kelime, müminler için uğrama (murûr), kafirler için girme (duhûl) anlamına gelmekte, böylece iki görüş telif edilerek orta bir yol bulunmuş olmaktadır.⁸² Müfessirlerin çoğunun “vurûd” a cehenneme girme anlamını tercih etmesinde İbn Abbas’a dayandırılan rivayetin etkili olduğu görülmektedir. Ancak İbn Abbas’ın konu ile ilgili buradakinden farklı görüşleri de bulunmaktadır. Sonuçta onun diğer görüşlerini tercih edenler, doğal olarak farklı yorumlara ulaşmaktadır. Bu durumda kelime cehenneme girme anlamında inkârcı ve günahkârlar için, oradan geçip gitme, uğrama ise muttaki müminler için düşünüldüğünde, en azından diğer farklı görüşlerle ortak bir noktanın bulunması mümkün hale gelmektedir. Bize göre de yorumlar arasında anlam birliği açısından bu yorum makul görünmektedir.

Âyete bütün insanların cehenneme gireceği yönünde yapılan yoruma dayanarak bunun hikmetleri üzerinde bazı tespitler yapılmaktadır. Şöyle ki, öncelikle bu durum müminlerin azaptan kurtulması anlamına geleceğinden bu onlara büyük bir sevinç ve mutluluk kaynağı olacaktır. Buna karşılık müminlerin kurtulduğunu ve kendilerinin ateşe atıldıklarını gören kafirlerin ise üzüntü ve pişmanlığı artacaktır. Ayrıca bu durum müminlerin dünyada kendilerine bahsetmiş olduğu haşır, cennet ve cehennem gibi ahiret hayatına dair gerçeklere, münkirlerin inkarları aksine burada bizzat şahit olmalarından dolayı onlara büyük bir hüsrana yaşatacak, içine düştükleri bu rüsvaylık yüzünden başlarını kaldırıp müminlere bakamayacak ve bir karşılık da veremeyeceklerdir. Bu ortam onların üzüntüsünü, Müminlerin ise haklı çıkma ve kazanma mutluluğunu ziyadeleştirecektir. Sonuçta önce cehennem korkunçluğunu görüp sonra nimetlerle dolu cennete giren müminler, Allah’ın kendilerine olan lütfu karşısında hayranlık duyacak ve cennetten büyük bir haz alacaktır.⁸³

⁷⁵ Vâhidî, *Basît*, 14:296.

⁷⁶ Mücahid b. Cebr, *Tefsîru’- İmam Mücahid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu’n-Nil, (Nasr: Daru’l-Fikri’l-İslami’l-Hadîse, 1989), 457-458.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Tevîlât*, 9: 156.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 5: 253.

⁷⁹ Buhârî “Bed’u’l-halk” 10.

⁸⁰ Mücahid, *Tefsîr*, 458.

⁸¹ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; Ebu Hayyan, *Bahru’l- Muhîr*, 6:197.

⁸² Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; Ebu Hayyan, *Bahru’l- Muhîr*, 6:197.

⁸³ Râzî, *Tefsîr*, 21:245.

2.2.1.1.2. Delillerin Değerlendirilmesi: Vurûd kelimesini duhûl (cehenneme girme) olarak açıklayan ve âyeti mümin-kafir her insanın cehenneme girmesi olarak yorumlayanların ileri sürdükleri delillere⁸⁴ itirazlar yapılmış⁸⁵, kelimenin bu anlamda kullanımının bulunmadığı söylenmiştir. Buna göre “vurûd” a “duhûl” anlamı vermek uygun değildir.⁸⁶ Zira Enbiya suresi 101-102. âyetlerde beyan edildiği üzere hiçbir mümin asla cehenneme girmeyecektir.⁸⁷ Kaldı ki Kasas sûresi 23. âyette olduğu gibi vurûd, duhûl anlamına gelmemektedir.⁸⁸ Ayrıca her kim ki ateşe girerse oradan bir daha çıkamaz.⁸⁹ “Vurûd” a cehenneme girme anlamı vermenin doğru olmadığı görüşünde olan Hasan Basri’ye göre, müminlere korku ve hüznün olmayacağına dair güvence veren âyetlere⁹⁰ göre müminlerin cehenneme girme ihtimali bulunmamaktadır. Zira cehenneme girme anlamı verilirse eğer o vakit bunun müminler için korku ve hüznün anlamına geleceği⁹¹ ve diğer âyetlerle tearuz oluşturacağı görülecektir. Bu durumda diğer âyetlerle anlam bütünlüğü açısından bu âyete cehenneme girme anlamı vermek mümkün görünmemektedir, aksine buradan müminlerin oraya girmeyecekleri anlaşılmaktadır.⁹²

Buna karşılık Begavî (ö. 516/1122) âyetle ilgili yapılan yorumlar arasında “cehenneme herkesin gireceği, ancak bir sonraki âyette de beyan edildiği üzere Allah’ın şirkten korunmuş iman ehlini oradan çıkaracağı” şeklindeki ehl-i sünnetin görüşünü en sağlam olarak kabul etmektedir. Çünkü ona göre necat⁹³ ancak içine girilen yerden dışarı çıkmakla olur.⁹⁴ Ne var ki Mukâtil (ö. 150/767) ve Begavî’nin beyanına göre 72. âyette yer alan “zalimler” den müşrikler kastedilmektedir.⁹⁵ Bu açıklamaya göre büyük günah işleyen müminlerin durumunun ne olacağı hususu kapalı kalmaktadır. Neticede şirke düşmemiş ancak büyük günah işlemiş günahkâr müminlerin akıbeti ehl-i sünnete göre cezasını çektikten sonra cennete girecekleri doğrultusundadır. Bu durumda iki ihtimal bulunmaktadır: Ya onlar da müşrikler gibi cehennemden çıkamayacak ya da diğer müminlerle birlikte oradan çıkacaktır. Her iki durum da âyetin kapsamına uygun düşmemektedir. Âyette geçen “zalimler”i müşrikler değil de asiler olarak almak daha uygun düşmektedir. Zira hem şirke düşenler hem de günah işleyenler kendilerine zulmetmiş olmaktadır. Bu yüzden olsa gerektir ki bazı müfessirler büyük günah işleyerek cehenneme girme durumunda olan müminler için ayrıca açıklama yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Buna göre bu kimseler günahlarının cezasını çekmek üzere cehenneme girecek, ardından cennete girecektir.⁹⁶ Sonuçta büyük günah işleyen kimseler, cehenneme uğrama sırasında inkarcılarla birlikte cehenneme girmiş olmakta ve muttaki müminlerden ayrılmaktadır.

Mevdudi âyetle ilgili olarak cehenneme uğramayı, cehenneme girme olarak açıklayan hadislerin sahih olmadığını, aksi halde bunun, müminlerin hiçbir şekilde cehenneme girmeyeceğini bildiren âyet ve sahih hadislerle çelişeceğini söylemektedir. Nitekim sözlükte

⁸⁴ Deliller için bk. Muhammed Emin b. Muhammed Şenkîti, *Ezvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Ku'rân bi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 3: 478-480.

⁸⁵ Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, 6:197.

⁸⁶ Muhammed Ebu Zehre, *Zehratü't-tefâsîr*, 9: 4676.

⁸⁷ Müminlerin cehenneme girmesi ile ilgili ayetle (Meryem 71) onun uğultusunu duymayacaklarına dair ayetin (Enbiya 102) nasıl telif edildiğine dair şu yorum yapılmaktadır: Müminler cennete girdiklerinden orada cehennemin uğultusu duyulmayacak, ya da cehenneme girişleri sırasında onlara karşı ateş sönük, serin ve selamet olacağından bu tür bir ses işitmeyeceklerdir. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 248-249.

⁸⁸ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 246.

⁸⁹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 246.

⁹⁰ Örnek için bk. Bakara 2/62,112, Al-i İmran 3/170; Maide 5/69; Enam 6/48.

⁹¹ Maturidi, *Tevîlât*, 9: 156.

⁹² Maturidi, *Tevîlât*, 9: 156.

⁹³ Âyette yer alan “nüneccî” fiili “nüncî”, “yüneccâ” ve “yüncâ” (hepsi de kurtarma ile ilgili anlam taşır) gibi farklı şekillerde de okunmuştur. Kisâfî şeddesiz, diğerleri şeddeli okumuştur. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 247; İbn Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4:28.

⁹⁴ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 247.

⁹⁵ Mukatîl, *Tefsîr*, 2:636; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 249.

⁹⁶ Kurtubî, *Câmi*, 13:497, 500; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 16:124.

vurûd (uğramak) kelimesi duhûl (girmek) ile eş anlamlı değildir. Âyeti bir sonra gelen âyetle birlikte değerlendiren Mevdudi'ye göre, burada doğru ifade; her insan cehenneme arz edilecek ancak, dindar ve salih insanlar kurtulacak, zalim kimseler ise orada yüzüstü bırakılacaktır.⁹⁷ Ne var ki âyete verilen mealde "girmek" olarak çevrilen⁹⁸ kelime, burada uğramak olarak yer almakta, bu da meal yorum arasında uyumsuzluğa yol açmaktadır.

2.2.1.2. Uğramak: Hasan Basri (ö. 110/728) "vurûd"u cehenneme uğramak ve içine girmeksizin geçip gitmek olarak açıklamaktadır.⁹⁹ Katade'ye (ö. 117/735) göre de kelime gelmek, hazır bulunmak demektir.¹⁰⁰ Burada, cehenneme girenlerin rezil ve rüsvay olacaklarının bildirildiği âyetlere dayanarak onlarla anlam bütünlüğü içerisinde olmak üzere, cehenneme girme değil de oradan gelip geçme anlatılmaktadır. Abdurrezzâk (ö. 211/826), Katade'nin görüşünü aktarır ve onun burada vurudu, uğramak olarak açıklamakta olduğunu söyler.¹⁰¹ Buna delil olarak şu rivayete yer vermektedir: Bir mümin kimsenin henüz ergenlik çağına gelmeden üç çocuğu ölürse o kişiye çok az bir şey dışında cehennem dokunmaz.¹⁰² Bu görüşe göre geçmekten hem içine girmeksizin cehennemin üzerinden hem de kıyısından geçip gitme anlamı çıkarılabilir. İbn Mesud'un (ö. 32/652) bir görüşü de budur ki müminler cehenneme uğrayacak ve amellerinin durumuna göre hızlı veya yavaş şekilde oradan çıkacaktır.¹⁰³ Bu görüşü benimseyenlerin delilleri güçlü görülmektedir. Çünkü Araplar vurûdu içine girme değil ona ulaşma, varma anlamında kullanmaktadır. Nitekim Yusuf sûresi 19.¹⁰⁴ ve Kasas sûresi 23. âyette¹⁰⁵ bu anlamda geçmektedir.¹⁰⁶ Zira âyette olduğu gibi, bir beldeye varmak onun içine girmek anlamına gelmemektedir.¹⁰⁷ Yine bu anlamı destekleyen delillerden biri de Enbiya sûresi 101 ve 102. âyetlerdir. Burada cennet ehlinin cehennemin uğultusunu duymayacağı beyan edilmekte, bu da onların cehenneme girmeyeceklerine delil olmaktadır.¹⁰⁸ Buna göre Meryem 71. âyetteki uğrama (vurûd), cehenneme girme, atılma veya azap görme anlamına gelmemekte, aynı şekilde Enbiya 101. âyette de cehenneme girme, atılma ve azaptan uzaklaştırma manasına gelmektedir.¹⁰⁹ Aslında bu görüşle aşağıda değinilecek olan sırttan geçme birbirine büyük oranda benzerlik göstermekte ve âyete aynı anlam verildiği görülmektedir.

2.2.1.3. Sırttan Geçmek: Âyete cehenneme doğrudan girme yerine onun üzerinde kurulan bir sırttan geçme anlamı verenlere göre, müminler selametle cehennemin üzerinden geçerken, mücrim ve münkirler aşağıya düşecek ve orada azap göreceklidir. Bu görüşü ileri sürenler arasında İbn Abbas, İbn Mesud, Ka'bu'l-Ahbar (ö. 32/652), Süddi (ö. 127/745), Katade ve Hasan Basri yer almaktadır. Buna göre âyet, cehenneme girme değil, üzerinden geçme olarak anlaşılmalıdır.¹¹⁰ Buna delil olarak Enbiya 101. âyet gösterilmekte, sonuçta Allah'ın kendisini ateşten uzaklaştırmayı vaat ettiği kimsenin cehenneme girmeyeceği ileri sürülmektedir. Meryem sûresi 71. âyette geçen "vurûd"u cehenneme girme değil de sırttan

⁹⁷ Mevdudi, *Tefhimul-Kur'ân*, (İstanbul: İnsan yay., 1991), 3: 229.

⁹⁸ Mevdudi, *Tefhim*, 3: 228.

⁹⁹ Mücahid, *Tefsir*, 458.

¹⁰⁰ Abdurrezzak, *Tefsir*, 2: 10.

¹⁰¹ Abdurrezzak, *Tefsir*, 2: 10.

¹⁰² Buhari "Cenâiz" 6; Müslim "Birr" 47.

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, 5: 256; Şenkîti, *Evzâu'l-Beyân*, 3: 481.

¹⁰⁴ "...Sucularını su almaya gönderdiler, o kovasını kuyuya saldı/فَارْسَلُوا وَارْتَمُوا قَالَتِي دَلْوَةً"

¹⁰⁵ "(Musa) Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir toplulukla karşılaştı/ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَيْنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْكُونَ"

¹⁰⁶ İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*, (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982), 178.

¹⁰⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 341; Ebu Müslim Muhammed b. Bahr İsfahânî, *Tefsîru Ebî Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî*, thk. Hadr Muhammed Nebaha, 186. Bununla ilgili olarak İbn Abbas'tan yukarıda zikredilen cehenneme girme görüşünün aksine başka bir rivayet daha aktarılmaktadır ki, bununla ilgili olarak o, uğramanın girme anlamına gelmeyebileceğini söylemektedir. Zemahşeri, *Keşşâf*, 4: 44.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Tefsir*, 186-187.

¹⁰⁹ Ebu Zehre, *Zehratü't-tefâsîr*, 9:4676.

¹¹⁰ Kurtubi, *Câmi*, 13:493; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 254.

geçme olarak kabul edenler görüşlerini temellendirmek üzere bir sonraki âyetin başındaki “sümme”yi “semme” şeklinde okumaktadır.¹¹¹

Âyetin cehenneme girme olarak anlaşılamayacağını söyleyen, üzerine köprü kurulması ve müminlerin onun üzerinden geçmesine dair görüşü benimseyenlerin konu ile ilgili ileri sürdükleri hadisten deliller bulunmaktadır. Bu konuda yer verilen rivayetlerden biri şöyledir: Cehennemin üzerine kurulan köprü üzerinden müminler amellerine göre şimşek, rüzgâr, kuş, cins at, deve ve insan koşması gibi geçeceklerdir.¹¹² Taberî âyete dair yapılan yorumları rivayetlerle birlikte zikrettikten sonra konu ile ilgili şöyle bir sonuca varmaktadır: Bütün insanlar cehenneme uğrayacak, müminler Allah’ın yardımıyla oradan çıkıp gidecek, kafirler ise içine düşecektir. Bu konuda Rasulullah’tan gelen rivayetler doğrultusunda uğrama cehennem üzerine kurulmuş sırttan geçme olarak açıklanmaktadır.¹¹³

2.2.1.3.1. Delillerin Değerlendirilmesi: Cehenneme girmeden doğrudan sırttan geçme anlamı verenlerin delillerine karşılık şu eleştiri yapılmaktadır. Delil gösterilen Enbiya 101. âyetteki uzaklaştırma, cehenneme girmeye değil azapla ve yanmakla ilgilidir.¹¹⁴ Kaldı ki hakiki anlamda cehennemden uzaklaştırma, oraya giren kimsenin hiçbir acı duymaması, ateşi hissetmemesi anlamına gelir. Nitekim vurûdu sırttan geçme değil de cehenneme girme olarak kabul edenlere göre Meryem 72. âyetin başındaki “sümme”, cehenneme girdikten sonra kurtuluşu göstermektedir.¹¹⁵ Ayrıca Enbiya 102. âyette bahsedilen cehennemin sesini duymama durumu, müminlerin cennette olduğu bir zaman dilimini beyan etmektedir.¹¹⁶

2.2.1.4. Cehennemin Çevresinde Diz Çökmüş Şekilde Toplanmak: Zemahşeri, âyete yapılan yorumları sıraladığı tefsirinde, yukarıda zikredilenler dışında âyetin öncesinden ilhamla ulaşılan bir görüş olduğu düşünülen ve vurûd kelimesiyle insanların cehennemin etrafında diz çökmüş vaziyette toplanmasının kastedilmiş olacağına dair başka bir ihtimale yer vermektedir. Eğer bununla sadece kafirler kastedildiği düşünülürse o zaman âyetin anlamı yoruma gerek kalmayacak şekilde zaten açık olmaktadır.¹¹⁷ Zira cehennem kafirler için yaratılmış ceza mekanıdır ve her inkârcı oraya girecektir.

2.2.1.5. Cehennemi Görmek: Bir kısım müfessir âyetteki vurûdu, cehennemi görecek bir yerde bulunmak, ona bakmak, onun durumuna vakıf olmak, kısaca onu yakından müşahade etmek olarak açıklamakta olup cehenneme bizzat girme yorumunu kabul etmemektedir. Bu da ahirette hesabın cehennemin yakınında olacağını ve herkesin hesap görülme esnasında onu yakinen göreceğini ifade etmektedir. Hesap sonrası Allah muttaki kullarını gördükleri bu korkunç manzaradan kurtaracak ve onları cennetine yöneltecek, zalimleri de ateşe sevk edecektir. Bu yorumu tercih eden müfessirler delil olarak Kasas sûresi 23. âyeti göstermektedir. Nitekim bu âyette Hz. Musa’nın Medyen suyuna ulaştığında hayvanlarını sulayan insan topluluğuyla karşılaşmasından bahsedilmektedir. Âyette yer alan vurûd, varmak, ulaşmak anlamında olup, suyun içerisine girmeyi kastetmemektedir.¹¹⁸ Bu durumda cehennemin kenarına gelip onu görecek yakınlıkta bulunma, onun içine girmeyi gerektirmez. Nitekim herkesin cehennemin içine gireceği yorumunun isabetli olmadığını savunanlar, bunu ispat sadedinde Resulullah’tan, Bedir muharebesinde ve Hudeybiye’de bulunanların hiçbirinin cehenneme girmeyeceğini bildiren bir sahih rivayete yer vermektedir.¹¹⁹ Buna göre âyetin, her ferdin cehennemin içine girmesi gibi bir durumdan bahsettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda beyan edildiği üzere Mücahid’e nispet edilen bir görüşe göre

¹¹¹ Bu kıraat İbn Abbas, Ebu Ya’mer, Asım Cahderî ve İbn Ebi Leylâ’ya nispet edilmektedir. Kurtubi, *Câmi*, 13:500; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 5:257.

¹¹² Buhari “Tevhid” 24; Müslim “İman” 81.

¹¹³ Taberî, *Câmi’l-Beyân*, 15: 601.

¹¹⁴ Muhamme Emin Şenkîti, *Def’u ihâmi’l-izdirâb*, 192.

¹¹⁵ Kurtubi, *Câmi*, 13:493.

¹¹⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 5: 256.

¹¹⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:45; Isfahânî, *Tefsir*, 187; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4:17.

¹¹⁸ Zeccâc, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 3:341-342; Kurtubi, *Câmi*, 13:494.

¹¹⁹ İbn Mâce “Zühd” 33.

o, âyetteki vurûdu müminlerin dünyada çektikleri cehennem ateşine denk humma hastalığı olarak açıklamaktadır.¹²⁰ Âyette geçen vurûdu görme olarak açıklayanlardan bazıları ise bunu kabirde kendilerine cehennemin gösterilmesi olarak açıklamaktadır.¹²¹

Muhammed Esed, âyetle ilgili yaptığı açıklamada, mümin-kafir herkesin onu görebileceği bir yere varacağı görüşünü tercih etmekte ve âyetin yukarıya ile irtibatlandırılarak, orada yer alan “siz”in, ahireti inkâr eden kimselere yapılan bir hitap olduğu yönündeki yaklaşımı sağlıklı bulmamaktadır. Ona göre vurûd “müşahede etme” anlamına gelmektedir ve âyetin meali “sizden her biriniz onu (cehennemi) görebilecek bir yere varacaksınız” şeklindedir.¹²²

2.2.1.5. Kıyameti yaşamak: Bu yorum İbn Mesud’a nispet edilen bir rivayete dayandırılmaktadır. Buna göre İbn Mesud, âyette geçen “vâridühâ”yı kıyamete varma olarak açıklamakta,¹²³ böylece anlam farklı bir çerçeve kazanmaktadır. Bu durumda âyetin muhatabı bütün insanlar olmakta, ondan, herkesin hesap görmek için mahşerde toplanacağı ve hiçbir kimsenin hesaptan kurtulamayacağı anlaşılmaktadır. Âyetin genel anlamda herkesin kıyametle karşılaşacağı ve bundan kurtuluşun olmayacağı şeklinde anlaşılması, diğer âyetlerle de tearuz meselesini ortadan kaldırmış olmaktadır. Ne var ki İbn Mesud’un bu konuda üç farklı görüşü nakledilmektedir. Bunlar, cehenneme girme, sıratın geçme ve kıyamet’tir. Rivayetlere bakıldığında bir âyet üzerinde üç değişik görüşün zikredilmesi ve bunlardan hangisinin İbn Mesud’a ait olduğunun tespiti, büyük bir güçlük meydana getirmektedir. Ancak bu görüşler arasında onun sıratla ilgili yaklaşımı daha öne çıkmış görünmektedir.

2.2.1.5. Humma Hastalığına Düşmek: Âyete yapılan yorumlar genellikle cehennem üzerinden ahiret odaklıdır. Ancak âyete çok farklı bir yorum getiren Mücahid, vurûdun dünyada müminin humma hastalığına yakalanması ve bundan duyduğu sıkıntı ve ateş olduğunu söylemektedir. Bu yoruma göre mümin kimsenin hayatta iken yakalandığı bu hastalık ateşi, onun cehennemden kendisine düşen payı olmaktadır. Nitekim Mücahid’in bu yorumu da Rasulullah’tan rivayet edilen bir hadise dayandırılmaktadır. Şöyle ki; Resulullah, hummanın müminin ateşten payı¹²⁴ ve yine onun cehennemin şiddetli ateşinden bir parça olduğunu, bunun da su ile teskin edilmesini¹²⁵ buyurmuştur.¹²⁶ Ancak bu, Mücahid’den âyetle ilgili gelen tek yorum değildir. Yukarıda beyan edildiği üzere vurûdla ilgili, hocası İbn Abbas’tan gelen haberler içerisinde en yaygın olarak kabul edilen cehenneme bizzat girme şeklindeki yorum Mücahid’in de benimsediği görüştür. Bundan olsa gerektir ki âyette beyan edilenin dünyada çekilen humma hastalığı olduğuna dair bu yaklaşım diğer görüşüne nazaran müfessirlerce pek rağbet görmemiştir.¹²⁷ Ne var ki Mücahid burada müminin humma hastalığı sebebiyle çektiği zorlukların ahirette günahlarına keffâret olabileceğini kastetmiş olmalıdır. Nitekim konu ile ilgili delil sayılan hadislerin de buna işaret ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Nihayetinde hummanın ateşli bir hastalık olması hasebiyle onun ağırlığına işaret edilmek üzere cehennem ateşine benzetilmekte, müminin yaşadığı bu zorluğun, cehennem ateşine karşı bir keffâret olacağı bildirilmektedir.

¹²⁰ Buna dayanak olarak Ebu Hureyre’den hasen bir hadis rivayet edilmektedir: Resulullah buyurdu: “*Humma müminin ateşten payıdır.*” Ebu Hasan Nuruddin Ali Heysemî, *Mecmau’z-zevâid ve menbeu’l-fevid*, (Kahire: Mektebetü’l-Kudsi,1994), 2: 306; Kurtubi, *Câmi*, 13:494-495.

¹²¹ Kurtubi, *Câmi*, 13:495.

¹²² Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, (İstanbul: İşaret yay, 1997), 618-619.

¹²³ Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, 5: 247.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 495.

¹²⁵ Buhari “Bed’ül-halk”, 10; İbn Mâce “Tib” 19.

¹²⁶ Taberi, *Câmi’l-Beyân*, 15:597; Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, 5: 249.

¹²⁷ Mahmud Şükri Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Trâsi’l-Arabi), 16: 122.

¹²⁸ Bu konudaki rivayetleri değerlendiren alimler bunların ayetteki vurûd ile ilgili delil olamayacağını söylemektedir. Çünkü âyetin muhtevası ahiretle ilgilidir ve buradaki meselenin de dünyadaki yaşananlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Şenkitî, *Evvâ’l-Beyân*, 3: 480.

2.2.1.6. Müminlerden Muttakiler Dışındakilerin Kast edilmesi: Yukarıda âyete yapılan tevillerde görüldüğü gibi, müminlerden büyük günah işleyen kimselerin cehenneme girip cezasını çekmesi hususunda farklı bir görüş bulunmamaktadır. Âyette ihtilafa yol açan husus muttaki müminlerin cehennemle ilişkilendirilmesi meselesidir. Bu bağlamda âyeti şu şekilde açıklamak da mümkündür: Cehenneme girecek kimseler zalim kimselerdir. Bu kapsama inkarcılar yanında mümin olup da büyük günah işleyen kimseler de girmektedir. Bu durumda âyetin muhatabı da bunlar olmaktadır. Bu hususta temel mesele ceza yeri olan cehenneme müminlerin bu amaçla girip-girmemesidir ki bu konuda hiçbir müfessir ceza amaçlı olarak onların oraya gireceğini söylememiştir. O halde ayetin muttaki müminler dışında herkesin cehenneme girip cezasını çekeceği şeklinde anlaşılması mümkündür. Büyük günah işleyenlerin durumuna gelince yukarıda Abdullah b. Revaha rivayetinde olduğu gibi âyet ve devamı cehennemden çıkmayı konu edinmemektedir. Sadece muttaki kulları Allah'ın oradan kurtaracağı, zalimleri ise geri bırakacağı haber verilmektedir. Buradaki kurtarma mutlaka cehenneme girmeyi gerektirmemektedir. Nitekim birçok sahih haberde¹²⁹ doğrudan cennete girecekler hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Büyük günah işleyenlerin durumu ise mezhepler tarafından farklı delillerle izah edilmekle beraber, ehl-i sünnet mümin olup büyük günah işleyenlerin cennete gireceğini söylemektedir.¹³⁰

2.3. İnsan Doğasını Esas Alan Yaklaşım

İnsan tabiatı gereği iman ve inkardan birini seçme imkanına sahip yaratılmıştır. Hiçbir insan bunlardan birini seçmeye zorlanmadığı gibi, yaratılıştan herhangi birini yüklenmiş olarak da gelmez. Bu durumda bütün insanlar seçimini kendi iradesiyle yapmakta, işlediklerinin bir karşılığının olacağını bilmektedir. Âyet aslında her insanın potansiyel olarak cennete veya cehenneme girme durumu bulunduğunu ihtar etmektedir. Bu yönüyle bütün insan cinsine hitap ederek, her fert için cehenneme girme seçeneğinin varlığı hatırlatılmaktadır.¹³¹ Nitekim sonraki âyette bu hususu açıklama mahiyetinde insanların amellerine göre bir kısmının cennete, bir kısmının da cehenneme gireceği haberi yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada muhatap, mahiyet ve kapsam yönüyle müfessirlerin üzerinde çokça ihtilaf ettikleri Meryem Sûresi 71. âyet incelenmiştir. İlk bakışta her bir ferdin mutlaka cehenneme uğrayacağı bildirildiği düşünülen bu âyetle, müminlerin cennete, günahkarların cehenneme gideceğini beyan eden diğer pek çok âyet arasında zahiren görülen tearuzun giderilmesi, anlam yönüyle âyetler arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı, aksine yapılan açıklamalarla aralarını telifin imkân dahilinde olduğu görülmüş ve bu tür durumların muhataptan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Âyet üzerinde ortaya çıkan görüş farklılığının temelinde, onun hitap ettiği kitlenin kimler olduğu hususu yer almakta ve bunun da âyetin siyak-sibak ilişkisinin tayinindeki yaklaşımdan kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim öncesiyle birlikte değerlendirildiğinde âyetteki cehenneme gireceği bildirilen muhatabın inkarcılar olduğu sonucuna varılmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı âyeti bu şekilde anlamakta ve onun müminlere değil, kafirlere hitap ettiğini söylemektedir. Nitekim âyetin öncesinde kıyamette yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin hesap için toplanacağı, şeytanlarıyla birlikte haşredilip cehennemin etrafında diz üstü çökmüş vaziyette hazır edilecekleri, her topluluk içinden isyankarların ayrılacağı ve 71. âyette ise inkarcılara hitaben her birinin cehenneme varacağı bildirilmektedir. Âyette cehenneme varacağı bildirilen kimselerin sadece inkarcılar olması durumunda, diğer âyetlerdeki cennetlikler ve cehennemliklere dair beyanlarla, bunun arasında anlam bakımından bir tearuz ortaya çıkmadığından, ilave açıklamaya da gerek kalmamaktadır. Günümüzde de ayete yapılan yorumlar içerisinde bu

¹²⁹ Örnek için bk. Buhari "Tıb" 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 370.

¹³⁰ Konu ile ilgili örnek için bk. Buhari "İman" 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6:361.

¹³¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, (Ankara: DİB Yay., 2007), 3:613.

görüşü tercih edenler bulunmaktadır. Bu görüşte olanların dayandığı delillerden biri İbn Abbas'a nispet edilen ve âyetteki hitabın sadece kafirlere has olduğunu ifade eden rivayettir. Ancak bu, konu ile ilgili ona nispet edilen tek görüş değildir. Aşağıda değinileceği üzere bunun dışında birbiri ile tezat oluşturacak üç farklı görüş daha bulunmaktadır. Bu durumda ona ait olduğu nakledilen bu görüşlerden hangisinin asıl görüşü olduğunu tespit etmek güçleşmektedir. Görülen odur ki âyete yapılan açıklamalarda güçlü olduğu düşünülen görüş tercih edilmekte ve delil sayılmaktadır.

Âyeti öncesinden bağımsız başlangıç cümlesi olarak kabul eden ve sonraki âyetlerle birlikte açıklamaya çalışan yaklaşım, buradaki hitabın umumi olduğunu, dolayısıyla bütün insanların kastedildiğini söylemektedir. Ancak bu da kendi içerisinde birçok farklı yoruma sahiptir. Âyetin umumi olması durumunda dahi meselenin inkarcılar yönüyle bir tearuz oluşturmadığı açıktır. Asıl mesele müminlerin cehenneme uğramasıdır ki bu durumda muhatabın anlayabilmesi için diğer ayetlerle arasında zahirde ortaya çıkan anlam ihtilafının giderilmesi üzerine bir açıklama yapılması icap etmektedir. Müfessirler bu durumu açıklamak üzere eldeki nakli ve akli deliller çerçevesinde farklı yorumlarda bulunmuşlar, böylece âyetin diğer âyetlerle arasında telife çalışmışlardır. Bu bağlamda müfessirlerce en çok kabul gören görüş, ayette yer alan vurûd kelimesinin cehenneme girme olarak açıklanmasıdır. Bu yaklaşımı tercihte ileri sürülen deliller arasında kelimenin bu anlamda kullanıldığı diğer ayetler, Resulullah, sahabe ve tabiînden nakledilen rivayetler yer almaktadır. Buna göre cehennem, müminler içine girdikleri sırada onlara serin ve selamet olacaktır. Nitekim bu anlamı bir sonraki ayette yer alan müminlerin Allah tarafından kurtarılması, zalimlerin orada bırakılması beyanı desteklemektedir. Aslında bu görüşe temel teşkil eden ayetlerin delil olarak kullanılmasında, kelimeye "cehennemin bizzat içine girme" anlamı veren İbn Abbas'tan gelen nakillerin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kelimenin duhûl anlamına geldiğine dair rivayetlerin sahihliği üzerinde ihtilafların bulunması bazı müfessirleri sözü geçen kelimenin bu anlama gelemeyeceği fikrine götürmüş ve onları konuyla ilgili karşı delillerle farklı yönden açıklama yapmaya sevk etmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanı cehennemin iki yakasına kurulan sırttan geçmedir. Bu yaklaşıma göre müminler amellerine göre sırttan geçerken, inkarcılar içine düşecektir. Âyetteki vurûd, cehennemin içine girme anlamına gelmemektedir. Büyük günah işleyenlerin durumu ise başta inkarcılar gibi cehenneme girme, ancak onlar gibi ebedi kalmayıp cezasını çektikten sonra cehennemden çıkma ve sonunda cennete girme şeklinde olacaktır. Bu yorumu benimseyenler arasında İbn Mesud, Hasan Basri gibi müfessirler yer almaktadır. Diğerinde olduğu gibi bu görüş hakkında da her iki müfessirden gelen farklı rivayetler nakledilmektedir. Özellikle İbn Mesud'a nispet edilen görüşler arasında tezatlık dikkat çekmektedir. Mesela tespit edildiği kadarıyla âyetle ilgili ondan aktarılan üç görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki cehenneme girme, ikincisi, cehenneme girme olmaksızın sırttan geçme, üçüncüsü de vurûd, ahiret demektir. Yapılan değerlendirmelere bakılırsa bunlardan sadece sırttan geçme görüşü hüsn-i kabul görmüş, diğerleri pek rağbet görmemiştir. Ne var ki bu durum bu tür rivayetler üzerinden sağlıklı değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Ancak mevcut deliller üzerinden bakıldığında Taberi'nin de tercih ettiği bu görüş diğer görüşlere göre daha kapsamlı, makul ve tercihe şayan görünmektedir. Çünkü diğer yorumlarda kullanılan delillerin bu görüşle çelişmesi şöyle dursun onun için açıklayıcı mahiyette değerlendirilebileceği bile söylenebilir. Mesela müminlerin geçişi sırasında cehennem alevinden etkilenmemesi için onlara serin ve selamet olması pek tabii bir durumdur. Yine cehenneme uğramak, bizzat onun içine girmeyi gerektirmemektedir. Nitekim cehennem ceza amaçlı yaratılmış bir yer olduğundan muttaki müminlerin onu görüp, Allah'ın yardımıyla oradan kurtulduklarına sevinmeleri bunda esas murat olmalıdır. Bu iki görüşün dışındakiler de aslında sırttan geçme yorumuna daha yakın durmaktadır. Şöyle ki, cehennemin yakınına varma, kenarında toplanma, onu görme gibi görüşler sırttan geçme görüşüne uzak veya ona ters değildir ve her biri bununla ilişkilendirilebilecek durumdadır. Bunlar, geçişin farklı aşamalarında oluşabilecek hallerdir. Önce yakınına varma, toplanma,

yakınlaşınca veya geçerken bakma gibi. Nitekim Meryem 72. âyette bu geçiş esnasında müminlerin kurtarılması, zalimlerin orada bırakılmasından bahsedilmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu söylemek mümkündür: Meryem 71. âyetle ilgili yukarıdaki zikredilen yorumlardan hangisi tercih edilirse edilsin, bunlardan hiçbiri işkal bağlamında diğer âyetlerle çelişki oluşturacak bir mahiyet arz etmemektedir. Müfessirlerin yaptığı yorumlar ve ileri sürdüğü deliller bu konuda hassasiyet gösterdiklerine işaret etmektedir. Zaten Kur'ân'ın kendi içinde çelişki barındırması mümkün değildir, bu gibi haller okuyucunun onun üslubuna yabancı olmasından veya hakkında yeterli seviyede bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta bu çalışma Kur'ân'ın lafız-anlam yönüyle sahip olduğu iç bütünlüğü hususunu somut bir örnek üzerinden incelemekte, cennet veya cehenneme girme hakkındaki âyetlerle, Meryem 71. âyet arasında bir tearuzun bulunmadığı sonucuna varmış olmaktadır. Buna göre âyetten bütün insanların ceza çekmek üzere cehenneme gireceğine dair bir sonuç çıkarılması imkansızdır. Zira ceennem asiler için bir ceza yeridir ve hal böyleyken burada salih müminlerin cehenneme girip ceza çekmesi diye bir şeyden söz edilemeyeceği de açıktır.

Kaynakça

- Abdurezzak b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmam Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Âlûsî, Mahmud Şükri. *Rûhu'l meânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Trâsi'l-Arabi, ts.
- Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abu'l-îman*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bezzâvî, Nasiruddin Ebu'-Hayr Abdullah b. Ömer Şirazî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Bayrut: Dâru İhyâi't- Turasi'l-Arabî, ts.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut: Dâru Turuki'n-Necât, 1422.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984.
- Cürçânî, Ebu Ahmed b. Adıyy. *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Ebu Hayyan el-Endelüsî, *Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Elik, Hasan- Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı*. İstanbul: İFAV yay., 2020.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *el-Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's- Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Heysemî, Ebu Hasan Nuruddin Ali Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevid*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1994.
- İsfahânî, Ebu Müslim Muhammed b. Bahr. *Tefsîru Ebî Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahanî*, thk. Hadr Muhammed Nebeha, ts.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu Ferec Cemalüddin Abdurrahman. *Zâdü'l-mesîr*. el-Mektebü'l-İslami, 1983.
- İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan. *Cemheratü'l-lüga*. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed. *Sünenü İbn Mâce*. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yay., 2007.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Müşkili'l-Kur'ân-1*. Ankara: FCR yay., 2022.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

- Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, İstanbul: Daru'l-Mîzân, 2007.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *et-Tevhîd*. İskenderiyye: Daru'l-Cemaati'l-Mısriyye, ts.
- Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayanî. İstanbul: İnsan yay., 1991.
- Muhammed Esed. *Kur'ân Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk. İstanbul: İşaret yay, 1997.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002.
- Mücahid b. Cebr. *Tefsîru İmam Mücahid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Nil. Nasr: Daru'l-Fikri'l-İslami'l- Hadîse, 1989.
- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1955.
- Pak, Süleyman. *Kur'ân'ı anlamada Bir Yöntem: Müşkilü'l-Kur'ân İlmi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed. *er- el-Müfredât*, thk. Seyyid Muhammed Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Marîfe, ts.
- Râzî, Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer Muhammed. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sahavî, Muhammed Abdurrahman. *el-Mekâsıdu'l-hasene*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1985.
- Şenkîtî, Muhammed Emin b. Muhammed. *Evvâ'u'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Kahire, Dâru Hicr, 2001.
- Şenkîtî, Muhammed Emin. *Def'u ihâmi'l-izdırâb*, by,ts.
- Taberani, Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mucemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983.
- www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.
- Vâhidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed. *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Abdulaziz b. Muhammed Yahya. Riyad: Silsiletü'r-Resâili'l-Camiyye, 1430.
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim es-Serrî. *Meâni'l-Kurân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Riyad: Mektebetü Ubeykân, 1998.